

ÇAĞDAŞ FELSEFEDE ÖZNELİK SORUNU

Subjectivity Problem in Contemporary Philosophy

Nami Başer*

ÖZET

Felsefe tarihini dönemlere ayıracak olursak, öznellik dönemini Descartes'la başlatabiliriz. Hegel, Husserl ve Heidegger bu konuda aynı düşünceyi paylaşırlar. Descartes'in cogitaya dayalı öznesi sonludur, Tanrı'yı garanti olarak alır, ayrıca doğanın hâkimi olmak ister. Leibniz, Spinoza ve Malebranche bu özne anlayışını genişletirler ama Rousseau felsefeye dönüşüm içerisindeki çelişkili özneyi getirir. Çağdaşlık bu çelişkileri yaşama ve benimseme deneyimidir.

Anahtar Sözcükler: Felsefe, tarih, öznellik, zaman, dönüşlülük, dönüşüm, sonluluk, çelişki

ABSTRACT

It is undeniable that if we divide the history of the philosophy in periods, the period of the subjectivity begins with Descartes, as Hegel, Husserl and Heidegger attest it in their writings. The subjectivity of the cartesian cogito is finite, has God namely the infinite as grant and wants to possess the nature. Leibniz, Spinoza and Malebranche follow Descartes by adding some supplementary thesis but Rousseau introduces the concept of reflexivity, which exposes the subject to a sum of contradictions. Live and assume these contradictions are crucial for the modernity

Keywords: Philosophy, history, subjectivity, time, reflexive, reflexivity, finite, contradiction

*Prof. Dr. Galatasaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

Felsefeyi ister Aristoteles gibi Thales'den başlatalım, ister Eski Yunan'da filozof adı ilk olarak kendilerine verildiği için Heraklitos ya da Pythagoras'ı kaynak olarak alalım, ister söz, ister yazı olarak görelim, bu etkinliğin bugün artık 26 yüzyıldır süregiden bir geleneği, bir tarihi, yerleştiği ve çizgileri ne olursa olsun içinde nefes aldığı bir yurdu var. Artık doğal niteliğini veremeyiz felsefeye, tarihine, geçirdiği evrelere de mutlaka eğilmemiz gerekir. Bu işlemi gerçekleştirdiğimizde de tarihin yapılandırılması sorunu çıkar ortaya. Nerden başlatacağız, nerde bitireceğiz, neresinden böleceğiz? Hangi zaman dilimlerine ayırarak, hangi dönemlerin altını çizerek felsefenin geçirdiği aşamaları adlandırabileceğiz? Gerçi bu alanda artık o kadar çaba sarfedildi ki bir açıdan hazıra da konabiliriz. Antik dönem, ortaçağ artık kabul edilmiş sınırlarında yer alıyorlar. Antik dönemi Milattan önce 6. Yüzyıldan, Justinien'in 529'da Yunan okullarını kapattığı, aşağı yukarı Milattan sonraki 6. Yüzyıla kadar götürebiliyoruz. Hegel'in felsefe tarihinde bu son dönemin son adı da İstanbul doğumlu Proclus. Roma İmparatorluğunu yıkan Alman kabileleriyle başlattığımız ortaçağda, anlamlar, işaretler, Tanrı'nın dünyanın yüklemeleriyle uğraşan uzun bir dönem. Bu dönemin bitişi Tarihçiler için olduğu kadar, felsefeciler için de bir sorun. Rönesans felsefesini ortaçağa bağlı görenler olduğu gibi sonraki dönemin başı olarak da görenler var. Ama ondan sonra hemen çağdaşlık başlıyor. Peki çağdaşlığı çağdaşlık yapan nedir? Hangi özellik çağdaş felsefeyi öncesinden ayırmaktadır? Bu soruyu, Hegel, Husserl, Heidegger'in üçü de- haklı gerekçelerle- öznellik diye yanıtlıyorlar. Descartes'ta başlayan çağdaş zamanlar, özneliğin altının çizildiği, özneliğin sorunlarının irdelendiği bir dönemdir. Gerçi Hegel özneyi, çelişkileriyle ele alıp dönüşümlerini sergiler, Husserl bu öznenin öne alınıp, derinlemesine incelenmeye çalışılmasını, kendisinin de katkılarıyla birlikte, batı felsefesinde bir ilerleme olarak görür, Heidegger ise varlık düşüncesinin üstünü kapattığı için özneliğin felsefenin temel problemi olmasını bir gerileme olarak değerlendirir ama yine de, üç durumda da "öznellik" çağdaşlığın temel kavramını oluşturur. Bu öne getirilişin öznedeki yansımaları, ya da yankıları nedir? Öznellik bugün gelişen insan bilimleri -ki kimileri onlara insan bilimleri değil özne bilimleri dememizi de önermektedir- karşısında, kendisinin ısrarı böyle açığa vurulduğunda, hala direnecek midir yoksa, içine girdiğimiz yeni yüzyılda eriyip, bizim dönemimizi de noktalarak, ellerimizin arasından kayıp gidecek midir? Bu gibi sorulara şöyle bir değışeceğimiz, son derece şematik olarak irdelleyeceğimiz bu makalede elbette, bu soruları tamamen çözümleyip, bir daha geri dönmemek üzere bu soruyu halledeceğimizi iddia edemeyiz. Sadece bu alanı iyice sınırlamaya gayret ederek, kimi noktaların daha açığa çıkmalarını sağlayabiliriz ancak.

Öznenin kendisi üzerine bir incelemeye girildiğinden haberdar olduğunu vurgulamıştık. Gerçekten de, Descartes'ın bir yandan temel ilkesini Saint-Augustin'den ödünç aldığı "Düşünüyorum öyleyse varım" önerisi, öte yandan bilincin kendin- deliğinin farkına vardığı anları irdelemesi, sonradan geliştirecek birçok öğretiyi, irdeleme vs. için önemli ve yerinde bir başlangıç olmuştur. Fransızcada o zamanlar

sadece “vicdan” anlamına gelen, bu konularda tarihsel araştırmalara girerek, batı düşüncesinde nereden ve nasıl bu kavramın köksaldığını inceleyen düşünür ve tarihçi Etienne Balibar’ın gösterdiği gibi, ancak Locke çevirilerinden sonra ikinci anlamında bilinç olarak da kullanılacak “conscience” kavramı Descartes tarafından sonuna kadar götürülmemiştir. Ruh ile vücudun ayrımı sorununda da öznelliğin başköşeye yerleştirmekten kaçınan Descartes, bu sorunu beyindeki “kozalak” benzeri maddeyle çözmeye çalışmıştır. Ama yine de, kendisinden sonra, bir gelenek olarak tekrarlanacak birtakım özellikleri ortaya koymuş sayılır. Şöyle ki:

- a) Özne sonludur.
- b) Özne dünyanın nesnelere sahiptir.
- c) Özne ustalaşma sürecine girer.

d) Özne kendisi hiçbir garanti veremez. Kendisi aşkınlık sağlayamaz. Ancak Tanrı onun garantisini sağlar. Kendi düşüncesinden taşan bir sonsuzluk olarak Tanrı onda belirtir.

Bu özellikleri, Descartes’tan sonra gelen ve onun felsefesinde birtakım düzeltmeler yapmak isteyen, ayrıca gerçekten de böylesine düzeltmeleri, herbiri Descartes’ı aşmış olduğu iddiasıyla gerçekleştiren Leibniz, Spinoza, Malebranche’da da gözlemleyebiliriz.¹ Üçünde de özne bir bütünlük içerisinde bir tür tamamlayıcı öğedir. Leibniz’de biricikliğini tadararak sonsuza uzanır, Spinoza’da tevhidin içkinliğinde bilgeliği bulur, Malebranche’da bir vesileyle kendi duygularını Tanrı’da yaşamaya çalışır. Ama en çok da Malebranche’a yakın olan Rousseau’da, sonradan bütün Alman idealizminin en çok altını çizeceği bir özellik kazanır: Dönüşüm. Daha doğrusu kendine dönüşüm, dilbilgisinde Türkçede dönüşlü adına verdiğimiz ya kendimize ya da başkalarına dönük eylemlerimiz. Türkçede n ya da s, ş harflerini kullanmanın yeterli olduğu bu süreç için batı dillerinde kendisi sözünü kullanmak gerekir. Biz yıka-n-mak, döğü-ş-mek, deriz ama onlar kendini yıkamak biçiminde söylerler. Bu kendine özgü olanın sergilenmesi sonucunda, söz gelişi Rousseau kendini dinler, hatta kendini paralar, dağıtır, onun öznesi icabında topluma meydan okur. Toplumun kendisinin bir anlaşmayla olduğuna, halk olarak iradesiyle birlik sağladığına inanır, Korsika’nın, Polonya’nın anayasalarını hazırlarken bu kendine dönük özne hep hazır ve nazırdır.²

Rousseau’nun öznellik anlayışıyla gelen bu yenilik, bir açıdan onun hamlesini en derinden yorumlayan Kant’ta yeni bir “Cogito” formülü çıkmasına neden olur. Düşünüyorum öyleyse varım yetersiz kalır artık. “Kendimi düşünüyorum, kendimi düşünürken de, bir çeşitliliğe gönderen herhangi bir nesneyi düşünüyorum” der Kant.³ Kant’ın öznesi kendi yetileri arasında, nesneye atılımında, sınırlarını çizmek zorundadır. Bu sınırlar epistemolojik olduğu kadar ontolojiktir de. “Varlık” bir yük-

¹ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz Jean-Luc Marion’un “Descartes’in beyaz teolojisi”

² Bkz.: Jean Strabonski, La transparence et l’obstacle.

³ Türkçede düşünmek fiili dönüşlü hale gelemediniz için kendimi diye çevirmek zorundayız, çünkü dönüşlüyle edilmenin karışması sorunu ortaya çıkar yani düşünülüyorum diyemeyiz.

leme olamaz derken bir yandan da Kant öznenin elini kolunu bağlamaktadır. Daha doğrusu onu öznenen nesneye doğru yaymakta, uzatmaktadır. Nesnellik Kant'la birlikte felsefede özneye bağlı olarak, ama özneyi hizaya getiren, ona bir dünyada olma bilinci kazandıran, eşyaya ilişkilerine düzenliliği getiren bir sınır koyucu süreci başlatır. Bu anlamda İdea, Platon felsefesinin temel dayanağı olan ve bizim tamamen dışımızdan bize zorla gelen, daha doğrusu bizim kendimizi kendisine göre ayarlamamız gereken bir özellik değil, bizim yani insanlık tarihinin gelişmesi sonucunda insanlığın geldiği noktadaki toplulukların idealleri olarak düşünülür. (Brecht'in "İdeal halk için kralların diliyle yazmak gerekir" önerisi bu açıdan tam da Kant'çı bir öneridir)

İdea artık ideal olarak ele alındığı için de, ahlak bu idealin bir özne tarafından benimsenmesi sorunu olarak gündeme gelir. Öznenin bir ufku vardır. Diğer öznelerde paylaşmak zorunda kaldığı, bir "cemaat" hayatı bulunur. Özne o zaman kendisine buyruklar vermeye, sadece bu böyledir şu şöyledir diye saptamalarda bulunmaya değil aynı zamanda, olması gerekene yönelmeye başlar. Olması gerekene, Rousseau'nun da daha önce belirttiği gibi olandan yola çıkarak ulaşamaz. Olması gereken bir tür buyruk olarak özneye verilmelidir. Tıpkı Rousseau'da politik açıdan genel irade kendi kendisine bir yasa koyucu koyup kendi dışına çıkmadan kendini idare ettiği gibi, Kant'ta da kendi yasalarını kendisine buyuran bir özne iradesiyle karşı karşıyayız.

Bu aşamadan sonra Kant, bu özneye garantinin kimin tarafından verildiği sorunu-na döndüğü zaman, daha önce verilen garantileri sorgulamaya başlar. Acaba öznenin garantisi doğa mıdır, yoksa Tanrı mıdır? Bunlar öznenin daha önce verdiği yanıtlar mıdır? Yoksa sadece düşündüğü, düşündüklerinden yola çıkarak varsaydığı, Yunan felsefecilerinin "numen" adını verdiği kavramlar mıdır? Kant bu sorulara yanıtları sorgulayarak, Kritik adını verdiği bir sürece felsefenin kendisini getirmiştir. Kritik bir yerde kriz sonrası durumdur. Bu krizi uç noktasına götürüp o arada sonlandırma ve çözme çabasıdır. Kant'daki krize hem adını vermiş, hem de ilk aşma çabasını gerçekleştirmiştir. Üç aşağı beş yukarı özneyi geleceğe yönelik bir ufka bakan, idealleriyle gelecekteki değişimleri gerçekleştirmek ya da hayal kırıklıklarıyla yetinmek gibi bir açmaza da atmıştır. Bu yüzden de kendisinden sonra gelen Alman idealistleri olsun, Alman romantikleri olsun, Kant'ın çelişkili öznesini yaşamak, denemek ama daha da ileri getirmek için uğraşırlar.

Bu sıkışmışlıkta Fichte'nin öznesi aşkınlaşacak, benliği ben-olmayı birtakım diyalektik aşamalardan geçerek kuracak ve özneler arası bir sürece yerleşerek, sınırlarını belirlediği kapalı bir toplumda bilim öğretisiyle soluk almaya çalışacaktır.⁴ Benliğin bu kapalılığını doğayla özdeşleşen bir mutlak çerçevesinde ele almakla felsefeye başlayan Schelling bu aşamada felsefeyi bilime, özneyi de bilimselliğe kurban etmekten vazgeçecektir. Ama kurban edildiğimiz bir alan vardır onda yine de, o da

⁴ Fichte'nin "Wissenschaftlehre" şini beş kere yeniden yazdığını, Avrupa'da sonsuzluk hesabına dayanan matematiğin model alıp kullanan son kitap olduğunu da vurgulayalım. Bkz. Philonenko: "La philosophie de Fichte"

mutlak kavramı değil de gerçekliğidir. Mutlak doğada, sanatta, dinde bir tür potenz (kullanılabilir Güç) olarak işlevini sürdürmektedir ve yapılması gereken bu mutlakla zdeşleşmektir.

Hegel'in bu özdeşleşmeyi bir tür erimeye kabul etmemesiyle, Hegel'in "hayır" demesiyle, özne yeni bir dönemeçte girer. Hegel'in öznesi olumsuzluklara kendini atar, Goethe sanki "Faust"da " Ich bin der geist der immer sagt nein" sözünü onun için söylemiştir.⁵Duyumsar, algılar, anlar, arzular, savaşır, metin olur, kuşku duyar, mutsuzluğu yaşar, kendini Tanrı'ya, büyük ustaya verir, aklı başına gelince doğayı, kendini inceler, bilir, keyif alır, hayal kurar, hakkını arar vs. ama ne yaparsa yapsın Hegel'in öznesi kendisiyle de başkalarıyla da çelişir. Bu çelişkinin bilincine vardıkça yaşadığı deneyimler de onu aynı zamanda oluşturur ve mutlakla özdeş kılar. (bu aşamada hemen özdeşleşen Schelling znesiyle, dolaylı özdeşlik peşinde koşan Hegel öznesi hala geçerli iki model oluşturur).

Öznenin bu modernleşmesi- şunu da belirtelim, modernleşme Latince de ilk olarak eski binaları yıkıp yenilerini yaparken kullanılan" bugünün tarzında" anlamına gelen bir sözcüktür- iki yüzyıldır bizde de yaşanıyor. Hegel sonrası aşamaları başka bir makaleye bırakarak şimdilik bu saptamalar ya da uyarılar, varsayımlar, farkındalıklarla yetinelim.

⁵ Ben zihinim, hep hayır derim.

